

מהתוכן:

- ב. בילנסון
- הוכחות על הדרה הארץ-יש
- א. ז. רבינוביץ
- ה. פרומקין
- הוקף התור בעבודות קבועות

מזימ הוצאת:
 בארץ: לשנה 2400 לארץ לחצי שנה 1200
 לרבע שנה 600 לחודש 200
 בחוץ-לארץ: לשנה 13 זולות לחצי שנה 7
 לרבע שנה 4 זולות
 מחיר הגליון - 10 מיל
שכר המודעות:
 150 מיל האינטש בטור אחד בעמוד האחרון.
 עמוד של טכסט מכיל 10 טורי מודעות.
 למודעות גדולות או קבועות
 תנהה מיוחדת לפי ההסכם.
 המער' והמנ' אינן אחראיות לתוכן המודעות.
 כתבתיך שלא הותנה עליהם מראש לא יוחרו

גרסה במשרד הרואר המרכזי בירושלים
המסע: דבר תל-אביב
 דרך תל-אביב, מלפח 475, ת. ד. 119.
 סניף ירושלים: ר' אל בן-יהודה, מלפח 520
 סניף חיפה: בית מועצת הפרעלים, מלפח 349
אבאר جريدة يومية لعالم فلسطين
DAVAR
 Palestine Labour Daily
 Tel Aviv P. O. B. 199, Palestine
 DAVAR, TELAVIV
 לסלגרות:
 המיל: חברת העובדים בע"מ.
 העורך: ב. כצנלסון.

1288 סו חל-אביב יום ראשון י"ב אב תרפ"ט 18 באוגוסט 1929

דבר היום

מ.ד. / הנבלה ביום
 נשא את פרויו שלשום — ענין
 ואתמול בקצו העיר ירושלים.
 בניגות של הפקידות הממשלתית
 הישור והציונות וכפני השלמים
 מור ולהנן שרהבת הכותל לא
 היהודים להתפלל בה לא תפסו
 לא ינוצל לרעה — כולן נתמ
 אחרי תפלה ואספה כמסגד, כ
 מנהל על ידי אכמוריסטת מ
 ערכים אל רחבת הכותל, הכה
 הלל קודש מתוך כונה ברורה
 ולעשיית לשמועה את היקר בעיני עם
 אש כמקום ותפלה, היעלו ספרו ת
 הזכו וגורשו והורשו ממקום תפלתם
 לתט כאמצע היום, לעיני השיטה ה
 כי התפרצות זאת פתחונת, ולא
 מניגוד לכל סטוטוס קמו ולכל הכסחה
 אורחו הרשתה — אי לא אסרה —
 מקום קדושת עם אחד למקום הפגנה
 לפריצי עם שני וגם לכשתהן לא דאג
 ובזמן לא הניגנה
 עושי הנבלה ביום השישי על
 רחיים לזוגלות ולתמטר למשיחין הן
 נפלות דרשו נסחגד לפני רבים,
 לדבריהם. לא יתכן שהשם לא
 את שמותיהם ואת מקומות מושב
 ושיעור אליו פנו מאד התחפ

המאורעות בירושלים

ביום שבת בבוקר
 בשבת בבוקר נהר קהל יהודי גדול אל הכותל.
 מספר המבקרים והמתפללים עלה פי כמה מהרגיל בכל
 שבת. על הסדר שמרו מלבד משמרות המשטרה גם
 קציני השלטון המהווי בצמון ה"ה בינה וברנטן, השוהים
 בעיר בקשר עם עניני הכותל המערבי מלפני השעה כאב.
 הפתח החדש היה פתוח לעוברים ושבים בשעות
 הבוקר וקהל ערבי רב נהר דרך הירחבת. במקום ההכר
 טחה על מניעת מעבר המשלטים דרך הפתח החדש
 בשעת תפלת היהודים הנחילה המשטרה פדר חדש:
 היא צופפה את המינפליים אל הכותל, וביניהם מן
 הרחבה הצרה למרו שטה כרוחב של מטר ויותר, לשם
 מעבר הוגני הערכים עם הפקידות בידורם משיחיה זה
 עורר את רוגז היהודים הנאספים והיתנו סכנה על הור
 פדעות. לכסוה בא מ"מ המושל ה' סטט למקום וצויה
 לפסור את הפתח החדש ולאסור לזרום את המעבר
 דרך הרחבה.
 הנסיונות מצוי העושים להתפרץ בכוח לתוך
 הרחבה נשנו עוד. כ"ב בבוקר התאספו על יד הפתח
 החדש כ-500 ערבים שדעו להתפרץ אל הכותל. 16
 שוטרים ו-8 קצינים מנעום מלעשות זאת.
 אה"כ הופיעו, דומה כפעם הראשונה מומן המאור
 דעות ע"ו הכותל, השוטרים הכויטטים מוויניט ברוכים,
 המוטרכים המשיכו בינתים לרכז סביבם בתוך
 המסגו קבוצות חדשות והסיוו להתפרצות אל הכותל
 שלהם מסגרים כל מיני כדורות ונוטאות. אנוכי כפר
 משלוח כ-200 איש, התחילו להתפרץ משער המוצנח

וכמו ששי ושבת היו ימי מתיחות כלתי רנילה לתר
 שבי ירושלים. ותוצאותיהם עשרה פצועים, בהם אחד
 אנוש.
מאורעות יום ששי
 הדבר החל ביום ששי באחת אה"צ בהתפרצות
 1500 — 1000 ערבים מהמחפליים כמסגד לרחבת
 הכותל. הממשלה ידעה על ההפגנה הזאת שעות אחדות
 קודם ולא אסרה. יתר על כן, ידוע לנו, כי כשעה וחצי
 לפני המעשה עסקו בשלטון המהווי בסרור הכנות דר
 כה של ההפגנה. כמו כן הודיע השלטון המהווי לשמש
 הכותל שעות אחרות לפני ההפגנה שיהחיק משם את
 הענינים היושבים שם בקבוצות למען לא יאונה להם
 רע. התרת הפגנה ערבית לא במקום תפלתו וקודשם הם,
 כי אם במקום תפלתם וקדשם של בני אומה אחרת
 היא הפדה נלויה של הבטחות הממשלה לשמך על חופש
 התפלה של היהודים על יד הכותל.
 אולם הממשלה עוד הנדילה: היא לא דאגה לאמך
 צעי שמירה מספיקים. כשהתפרץ המון הערבים בראך
 שותו של השיך הטיב לתוך רחבת הכותל, רובו בדרך
 הרנילה והלק דרך הפתח החדש שנכנה כעת, היו ע"י
 הכותל, מלבד כ-15 מחפליים יהודים, רק כ-4 — 5
 שוטרים. המשטרה שידעת להביא לתהלוכת הנוער
 "הלאומי" משמר שהתקרב במספרו למספר המפגנים
 לא ידעה להבין כאן כמעט שום משיח המתפרצים
 תפשים לפני שיעשו כפורעים שפלים. רבים
 עינו קבוצות ננד

מ.ד.
 תו
 נחלש את סוביותה
 (כפא)
 על דבר הפרעות
 העתק הוחרטו
 (כפא)
 הודיע פרעקו
 על מוח.
 (כפא)
 ריח ושלשה תותחי שדה
 אנגלי משני צדדים והוא
 (כפא)

ב-23 באוגוסט 1929 החל המון ערבי משולהב ומוטת
 בהתפרעויות אלימות בירושלים. עוד באותו יום פרץ
 האספסוף מתוך העיר העתיקה אל העיר החדשה
 וערך התקפות בשכונות הקיצוניות של ירושלים.
 התפרעויות אלה שהיו שיאן של התפרעויות והפגנות
 שנמשכו במהלך החודש כולו, סימנו את תחילת
 מאורעות 1929 (תרפ"ט) שנמשכו עד 1 בספטמבר
 ופגעו קשות בנקודות יישוב רבות בארץ. כיצד עמדה
 ה"הגנה" במאורעות אלה כאשר הנשק שעמד
 לרשותה ולרשות היישוב היהודי בארץ כולו היה דל
 ומעט, ומה היו השלכותיהם של המאורעות על מצבה
 המדיני והביטחוני של ארץ ישראל בכלל ועל ארגון
 ה"הגנה" בפרט.

מאורעות 1929

השלכות מדיניות וביטחוניות

אלוף (מיל') יוסף אבירד

ארגון ה"הגנה" בפרוץ המאורעות

מאורעות 1929, מצאו את ארגון ה"הגנה" במצב של חולשה רבה. אמנם במשך השנה מאז התקרית ליד הכותל המערבי ביום הכיפורים תרפ"ט (ספטמבר 1928), היו סימנים ברורים לכך שמתנהלת הסתה על רקע דתי, אולם דבר לא נעשה לחיזוקו של ארגון ה"הגנה" ולהיערכותו לקראת אפשרות של התקפות רציניות. למעשה לא היה לארגון ה"הגנה" באותה עת מוסד מרכזי, מפקדה או מרכז. כמרכז ה"הגנה" שימש באותם ימים יוסף הכט. הוא קבע את פעילותו בעצמו, ואיש לא דרש ממנו דו"ח על פעולותיו, ולא העמיד לרשותו לא מנגנון ולא משאבים כספיים. כל סניפי ארגון ה"הגנה" הגדולים יחסית (שמנו 300 חברים כל אחד) עמדו תחת פיקודו הישיר או היו קשורים אליו בקשר מסוים ללא פיקוד ביניים. הנשק היה דל, התחמושת מעטה, והכשרתם של החברים לא הייתה מספקת כדי שיוכלו למלא את המשימות שעמדו בפניהם. הבעיות העיקריות היו העדר הכנה לתנועה וללחימה בשטח פתוח, ומודיעין לקוי, אך לעומתם היו קיימים סדרי גיוס טובים, רוח התנדבות, מסירות ונכונות הקרבה.

מן הראוי להדגיש כי לפחות בתקופה שקדמה למאורעות 1929, לא שררה בקרב מנהיגי הציונות והיישוב, ובקרב היישוב בכללו, ההכרה כי במקרה של התקפות, מוטלת האחריות להבטחת שלומם של היישוב על ה"הגנה" ללא עזרת כוחות הממשלה, ונראה כי אף לא התעמקו בדבר במידה מספקת. ז'בוטינסקי ביטל לחלוטין את הצורך בקיומו של ארגון בלתי ליגאלי ואת אפשרות קיומו. ויצמן תמך בארגון ה"הגנה" למרות שכל מדיניותו הייתה בנויה על שיתוף פעולה עם בריטניה הגדולה, אחרים ביניהם אליהו גולומב ודב הוז ראו בו הכרח. אולם מכאן ועד להפיכת ארגון ה"הגנה" לכוח המסוגל לעמוד לבדו בפרץ הייתה הדרך ארוכה. זאת ועוד, מאחר שהשלטון המנדטורי בארץ היה קיים על בסיס המנדט והצהרת בלפור, ראו אותו היהודים כחייב לעודד את הקמת הבית הלאומי היהודי וכחייב להבטיח את שלום תושבי הארץ מפני מתנפלים. אלה מהמנהיגים הציוניים ומראשי היישוב שתמכו בקיום ה"הגנה" ראו בה ארגון מיליציוני. רבים אף העדיפו לראותו כארגון מקומי בלבד ללא זיקה למרכז ארצי, שתפקידו לשמור על היישובים בפני התקפות עד אשר יגיעו כוחות המשטרה או הצבא הבריטיים ויהדפו את התוקפים.

ערב פרוץ המאורעות נעדרו מהארץ המנהיגים היהודיים, בכללם גם האחראים כביכול לענייני הביטחון, בשל השתתפותם בכינוס הקונגרס הציוני ה"ט"ז בבזל ובשל סיבות אחרות. במקרה באותה עת נעדרו מהארץ גם מפקד ה"הגנה" בירושלים ושני עוזריו הראשיים.

עיקרי האירועים

הסתם ההמונים הערביים על ידי אנשי המועצה המוסלמית העליונה, שהחלה במוצאי יום כיפור תרפ"ט (ספטמבר 1928) הלכה וגברה בשבועות האחרונים לפני פרוץ המאורעות, והחלטת הקונגרס הציוני שזה עתה ננעל, (11 אוגוסט 1929) בדבר זכות היהודים "שלא ניתנת לשינויים" לקיים את מצוות דתם על יד הכותל המערבי סייעה למסיתים אלה, שטענו כי היהודים זוממים לכבוש את מסגד אל אקצה שהכותל המערבי מהווה חלק ממנו והוא קדוש לאסלאם.

בשבוע האחרון לפני פרוץ המאורעות ניצלו המסיתים הפגנה של כ-300 בני נוער יהודיים שעברו ב"ט באב את העיר העתיקה דרך שער שכם אל רחבת הכותל, הניפו את דגל הלאום ונשאו נאום. העובדה כי ניתנה רשות מהממשלה לקיים את ההפגנה לא מנעה מהמסיתים לקיים למחרת הפגנה בהשתתפותם של כ-2000 ערבים שעברו ברחבת הכותל, קראו קריאות קרב, שרפו סידורי תפילה ואת הפתקאות שהיו תקועות בין אבני הכותל, ופצעו צעיר יהודי שמת אח"כ מפצעיו. פגיעתו של הצעיר היהודי ההלווייתו הגבירו את המתח בקרב הערבים ובקרב היהודים כאחת. ערב פרוץ המאורעות נמנעו פועלים ערביים

מלהופיע במקומות עבודתם בשכונות היהודיות ואלה שגרו בשכונות אלה יצאו מהן ברוב המקרים. בכפרים סביב ירושלים נערכו אספות בהן נקראו הכפריים לעלות להגנת המסגד. ברגע האחרון, ממש לפני פרוץ המאורעות, קיים ממלא מקום הנציב העליון פגישה בין יצחק בן צבי, חבר נשיאות הוועד הלאומי, שזה עתה חזר ארצה, לבין מנהיגים ערביים בניסיון להרגיע את הרוחות, אולם הפגישה לא הביאה לתוצאה כלשהי. באותה עת נעדרו מהארץ הנציב העליון סר ג'ון צ'נסלור והמפקח הכללי של המשטרה. בראש השלטון עמד באותה עת המזכיר הראשי לוק, שלא פעל להרגעת הרוחות ולא ביקש תגבורת לכוחות הצבא המעטים מאוד שהיו אז בארץ. בממשלה הבריטית לא העריכו, כנראה, כי ההסתה והמתחיות יכולות להתפתח לממדים שהתפתחו, וב"הגנה" העריכו כי עיקר ההתקפות צפויות בירושלים ובעיקר בעיר העתיקה. אין כוונת הדברים להרחיב כתיאור מהלך המאורעות ועל כך יובאו להלן רק מספר דוגמאות. יוחנן רטנר הביא בעדותו (בארכיון ה"הגנה") שתי דוגמאות בהן אמר: "בירושלים ארגון ה"הגנה" עמד כמבחן ובצורה יפה, באותו המקום שהתאים לפי ההשקפות הכלליות להתקפה בזמן ההוא, בסמטאות העיר העתיקה, בכניסה לרובע היהודי, ועל הסמטאות האלה הגנה קבוצה המוכנה לתפקיד הזה בצורה משיבצה רצון". אולם בהמשך עדותו ציין רטנר כי אף בעיר ירושלים לא היה מטה שקבע את כל הפעילות וכי בידי מפקד העיר לא היו קבוצות יציבות מאורגנות כיחידות קרב, והיה צורך להרכיבן באופן מקרי. "ספק", אומר רטנר "אם הארגון היה ניצל ממצב קשה, ממפלה גדולה, לולא הייתה פעולה כמעט מקרית, ספונטנית, של בחורי ה"הגנה" אחדים אשר זרקו ברגע הנכון פצצות אחדות לפני ההמון שעמד להתפרץ לשכונת מאה שערים". כשהיה צורך להגן על שכונות קיצוניות של ירושלים היה המצב קשה עוד יותר ודרש את פינוי הזמני של ארבע שכונות. בדוגמה השנייה הנוגעת לאירועים במוצא, מותח רטנר ביקורת מוחצת. הוא מתאר כיצד לא נשמעו תושבי מוצא להוראות אנשי התגבורת שהגיעו מירושלים משום שלא הכירו אותם וכיצד נאלצו אנשי תגבורת נוספת, שלא הכירו את מפקדם להגיע למוצא במכונית בכביש הראשי בו ניתקלו בשני מחסומים ובאש, מאחר שבדרך אחרת לא היו מסוגלים להגיע לשם. רטנר מדגיש כי האנשים לא ידעו כלל לנוע בשדה אפילו מרחק לא גדול. מקרים דומים היו גם בחיפה בה עמדה בדרך כלל ה"הגנה" יפה. מתל אביב נעדר מפקד העיר, אברהם איכר, שנשלח לירושלים, והחליפו ש' ד' יפה, שפרש כמה שנים קודם לכן מתפקידו כמדריך ב"הגנה". היה קושי להשתלט על כל החזיתות. רטנר מסכם ואומר כי ההכנה לא הייתה מספקת ולא הלמה את המצב שאפשר היה לחזותו מראש.

המושבות הגדולות לא הותקפו. סבלו בעיקר יישובים קטנים ומבודדים. בסך הכל נעזבו או פונו זמנית שבעה יישובים לא חדשים (הר טוב, כפר אוריה, באר-טוביה, עין זיתים, יסוד המעלה וחולדה, שפונתה אחרי התגוננות למופת מול כוח תוקף גדול, שסבל עשרות אבדות) ושלושה יישובים חדשים (נתניה, גן חיים ומשמר העמק). כל אלה נשדדו ונהרסו. בערים המעורבות נעזבו שכונות יהודיות והיו בתים שנשדדו, נבזזו ואפילו הוצתו. איים קטנים ברבעים הערביים בעיר העתיקה בירושלים ובפנו, פונו.

בחברון נערך פוגרום, שהתאפשר כתוצאה מסירובם של ראשי היישוב היהודי במקום לקבל את אנשי ה"הגנה" מירושלים. הרובע היהודי נשדד ונהרס, כ-70 איש נטבחו ורבים נפצעו. בצפת נהרגו 18 איש והשכונה היהודית נהרסה. דברים אלה נבעו מחזר גיסא מן ההיסוסים מצד ראשי הציבור להכין עמדות ולהתכונן, — ומאידך גיסא היה כאן מחלל של ארגון ה"הגנה" שלא שלח בזמן תגבורת למרות שחלפו שישה ימים מפרוץ המאורעות. בסך הכל נהרגו במאורעות תרפ"ט 133 יהודים ונפצעו 339, רובם לא בקרבות. מבין התוקפים הערביים נהרגו 87 איש. אלפי פליטים מהיישובים ומהרבעים שפוננו, רוכזו בבניינים ציבוריים ועליהם נוספו נשים וילדים מיישובים נוספים.

הנבטים הקטנים של יישוב יהודי בערים הערביות: שכס, טול כרם, בית שאן, עזה וג'נין, קמלו ועברו מהעולם. החלה ההפרדה בין שתי האוכלוסיות בערים המעורבות, ומפת היישוב היהודי בהן השתנתה.

תגובת ארגון ה"הגנה"

ארגון ה"הגנה", שלא אזר כוח ולא היה מוכן בראשית המאורעות למנוע את המכות הקשות שהונחתו על היישובים הקטנים והמבודדים, החל להתאושש במהלך המאורעות, הראה כושר אלתור ושיגר תגבורות לאזורים החלשים, בעיקר מתוך הערים הגדולות. על כך אמר י' רטנר בעדותו: "אני חושב לאחת התופעות הקיצוניות ביותר בחיי הארגון, שהוא במובן זה עמד על הגובה, שאנשים שעמדו בהנהגת הארגון וגם מפקדים בעלי דרגות יותר נמוכות, הראו בשעת הצורך את הכוח המארגן, את הכשרונות לאימפרוביזציה, ולהתמצאות בתנאים קשים. ימים אחדים אחרי שהייתי בירושלים, בה ראיתי את המצב שתארתי לפני כן, יכולתי למצוא במחנים בגליל העליון, קבוצה ממקוה ישראל. במקומות אחרים בצפון הארץ ראיתי קבוצות שהובאו מיישובים שהיו כבר במצב בטוח יותר מסיבכות תל אביב. בעמק הירדן פעלו יחידות מההגנה העירונית של חיפה. כל אלה הסתגלו יפה לתנאים החדשים". בסך הכל נשלחו לצפון, שהיה בסכנה, כ-300 איש. בלטו ביניהם הוותיקים שהכירו כלי נשק והבינו יותר בדרכי לחימה. הללו ארגנו קבוצות נודדות והגנה מקומית אקטיבית. מן הראוי לציין כי בכמה מקומות, ובתוכם בירושלים ובתל אביב, אורגנו מיד עם פרוץ המאורעות, קבוצות מעופפות וניידות מצוידות ברכב, שההישור עזרה לשכונות המותקפות וסייעו בהרבה לעמידתן נגד ההתנפלויות. הללו לא הצטרפו להגנה הסטטית בנקודות המותקפות, אלא פעלו ככוח נייד בעברן לנקודות תורפה אחרות.

שלטונות המנדט לא מילאו את חובתם האלמנטרית. בתחילה נתנו למצב להתדרדר ולא נקטו אמצעים לחיזוק הכוח, למרות האזהרות ולמרות שעמדו לרשותם רק 77 חיילים עם תשע מכוניות משוריניות ועוד 140 שוטרים בריטיים. רק לאחר שהמאורעות לבשו היקף חסר תקדים גויסו וחומשו כ-170 מתנדבים בריטיים ביניהם 28 סטודנטים לתיאולוגיה ששהו בארץ. ברור היה מניסיון העבר, כי אין לסמוך על השוטרים הערביים. במוצאי היום השני למאורעות וביום השלישי הגיעו ממצרים 650 חיילים בריטיים, וביום התמישי למאורעות הגיעו לחיפה חמש אניות מלחמה, שלושה גדודי חיל רגלים ומכוניות משוריניות. התגבורת הראשונה, זו של היום השני למאורעות, כללה שתי מחלקות חיל-רגלים והיא הוחשה ממצרים במטוסים. היה זה לדעת א' גלילי, מקרה ראשון בהיסטוריה הצבאית בו השתמשו במטוסים להעברת יחידות קרביות לאזור פעולה.

אין לבטל בשום פנים את חלקם של הכוחות הבריטיים בהפסקת ההתקפות. ותצוין עזרת האוקספורדים בדרום ירושלים והשתלטות 400 מלחים על העיר חיפה. השפעה לא פחותה על הערבים הייתה אולי לעצם הופעתם של כוחות צבא וצי מוגברים. אולם יחד עם זאת, אין ספק כי את הצלת חייהם ורכושם של יהודי יישובים רבים ושכונות קיצוניות ואף האוכלוסייה של מאה שערים והרובע היהודי בעיר העתיקה, יש לזקוף לזכותה של ה"הגנה" למרות חולשתה והכנתה הבלתי מספקת. יתר על כן: חשוב להדגיש את העובדה כי בכל מקום שנתקלו המתקיפים בכוח כלשהו של ה"הגנה", הם נסוגו.

השלכות מדיניות

כלכל מאורעות הדמים בארץ, היו גם למאורעות תרפ"ט השלכות מדיניות, שהיו אף קשות מההשלכות הביטחוניות. כותב ההיסטוריון מרטיין גילברט: "אחר מאורעות תרפ"ט החלה להתערער בבריטניה האהדה לפלסטינה היהודית. יותר ויותר החלו עתה לראות בציונות כוח שלילי ומפריע (כפי שתמיד טענו מתנגדי הציונות) ופחות ופחות ראו

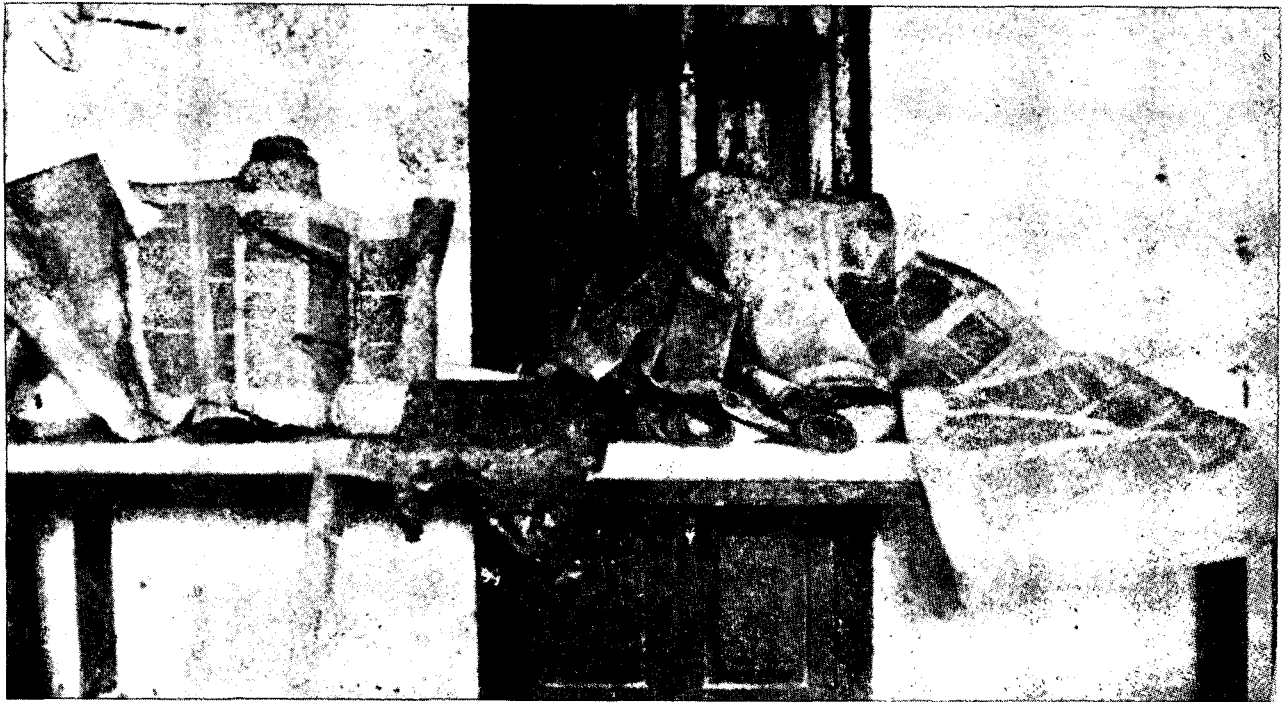
בה את האידיאליזם כפי שראו אותו בלפור, לוי ג'ורג' וצ'רצ'יל". ממשלת רמזי מקדונלד, העבירה מהר את הדגש לצד הערבי, לאחר שהערבים השתמשו בפעולות אלימות במחאה נגד הגירה יהודית. שר המושבות ספילד אמר לדב הוז ביולי 1930: "הארץ הזאת תישאר לעולם ערבית". ובהודמנות אחרת בתגובה לפעולה פוליטית של ויצמן שביקר את דו"ח ועדת שאו, אמר ספילד: "מה שהננו עושים זה בעצם לשלול מדינה יהודית".

המסמכים העוסקים במדיניות בריטניה שפורסמו בעבר ידועים, ולא כאן המקום לפרט את תוכנם. המסמך הראשון שלא פורסם בזמנו, הוא אָשְׁנֶרֶז של הנציב העליון צ'נסלור למשרד המושבות, מינואר 1930, שהשיעור לא במעט על יתר המסמכים. באשגור זה הציג צ'נסלור למעשה למחוק את צבינו הציוני של המנדט הארץ-ישראלי (בעזרת שינויים בסעיפי המנדט עצמו) על ידי פיתוח מוסדות ממשל עצמי בעלי סמכויות ממשיות וקיצוץ דראסטי של ההגירה היהודית אליה. אחר כך במרס 1930, התפרסם דו"ח ועדת שאו, באוקטובר 1930 דו"ח סימפסון ומייד אחריו פורסם הספר הלבן הנושא אצלנו את שמו של ספילד. כל המסמכים הללו היו ביטוי, לא בלי היסוסים ודיונים, לקו החדש של הממשלה הבריטית שגרס צמצום רב של ההגירה היהודית לאור המחסור בקרקע והאבטלה בין הערבים, הכבדה על העברת קרקעות וכינון מועצה מחוקקת.

התפתחותו של ויצמן ופעולה פוליטית מסועפת הביאו לפרסומה של איגרת מקדונלד בפברואר 1931, שהכילה פירוש לספר הלבן מבלי לבטל את עקרונותיו. הטון באיגרת היה שונה מאוד מזה שבמסמכים האחרים, והייתה בה הבטחה שאדמות המדינה בארץ ישראל יהיו מיועדות לא רק ליישוב מחדש של הערבים, ולכן שרשינונות הגירה יתנו גם להבא למהגרים יהודים שימצאו את פרנסתם במפעלים שקמו בהון יהודי, בלי להתחשב באבטלה בקרב הפועלים הערביים. המשבר הכלכלי באירופה, עלייתו של היטלר לשלטון והסיוע מצד הנציב העליון החדש ווקופ, תרמו רבות להתקדמות המהירה בפיתוח המפעל הציוני בארץ החל משנת 1932.

בעקבות מאורעות תרפ"ט החלו להתפתח גורמים חדשים שתרמו להתרחבותה ולהתעמקותה של התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית. האסלאם והמקומות הקדושים בירושלים הפכו לסמלי המאבק בציונות הרבה יותר מאשר בעבר. הדור הצעיר, המשכיל והרדיקלי יותר מהדור הקודם, החל להיכנס לשדה הפעילות הפוליטית. קמו אגודות ומפלגות חדשות כגון: אגודת הצעירים הערביים, האגודה הערבית הלאומית, מפלגת ועידת הנוער, מפלגת אסתקאלל (העצמאות) ואחרות. הקו שאפיין את כל אלה היה גישה רדיקלית לגבי התביעות מממשלת המנדט ומאמץ להתגבר על הפירוד ועל חילוקי הדעות שבין המנהיגים המסורתיים.

בחדש מרס 1930 שיגר הוועד הפועל הערבי משלחת ללונדון כדי שתנהל משא ומתן עם הממשלה הבריטית לאחר פרסום דו"ח ועדת שאו. הקיצוניים בין המנהיגים הערבים, תבעו בדיונים המוקדמים עצמאות מוחלטת, והמתונים תבעו ממשלה פלסטינית לאומית שתיעזר ביועצים בריטיים, אם כי בשיחות בלתי רשמיות היו מוכנים להסתפק בפחות. הוויכוח התחדש עם שובה של המשלחת ארצה ללא תוצאות ממשיות. הספר הלבן התקבל בדרך כלל על ידי הערבים באהדה, בעיקר לגבי הסעיפים הקשורים בענייני הקרקע וההגירה. הקיצוניים ביקרו את סעיף המועצה המחוקקת והואיל והיא איננה עונה על התביעה לממשלה ייצוגית-לאומית. את הפירוש לספר הלבן הכלול באיגרת מקדונלד, דחו המנהיגים הערביים מכל וכל, שכן הם ראו בו נסיגה בריטית לרעת העניין הלאומי הערבי. חילוקי דעות עמוקים נתעוררו בוועד הפועל הערבי לגבי המדיניות שיש לנקוט כלפי הממשלה: האם יש לשחף עמה פעולה ולהמשיך במשא ומתן או כפי שדרשו הקיצוניים: לא לשחף פעולה כלל ואפילו לנקוט מרי אזרחי. חילוקי דעות ממושכים אלה שיחקו את הוועד הפועל הערבי וגרמו

ספרי תורה מחוללים בחברון

הפיזי. העלייה וההתיישבות היו לבה של הגשמת הציונות והיה זה אך טבעי כי דווקא בתחום ההתיישבות הופקו הלקחים הראשונים והוסקו מסקנות הקשורות בביטחון ההתיישבות ובתכנונה האסטרטגי. חודש אחד בלבד לאחר סיום המאורעות, ב־30 באוקטובר 1929, התקיימה בירושלים, מטעם ההנהלה הציונית התייעצות בשאלת בניין הנקודות היישוביות מבחינה ביטחונית, ונקבעו בה מספר הנחות יסוד. בין היתר הוסקו המסקנות כי תנאי ראשון להגנה מוצלחת היא קבוצת יישובים גדולה ומרוכזת, ואם יש הכרח לבנות נקודה בודדת, יש לדאוג להגנה טובה. בכל נקודת יישוב צריכות להימצא לפחות מאה משפחות, יש לעשות סידורים שיבטיחו את מקורות המים בשעת סכנה, יש לדאוג לדרכי חיבור קצרות ומוגנות בין נקודה לנקודה ובין קבוצות היישובים, ויש להקים בניין ציבורי מרכזי במרכז כל נקודה.

לאחר דיונים סודרה מעין "מפה רצויה" בה סומנו יישובים לאורך קו הידרן שהיה כמעט ריק בזמן ההוא, שני קווי חיבור בין העמק והגליל לבין סביבות הר גלבוע ואדי ערה, אזור הדרום וכו'. נמסרו הנחיות לקרן הקיימת לישראל ולרוכשי הקרקעות והתוצאות הורגשו כעבור שנים אחדות. באפריל 1930 כתב רופין ביומנו על ישיבות הוועד המנהל של הסוכנות היהודית, שלהפתעתו התנהלו מתוך הרמוניה רבה ואושר מלוא התקציב של הקונגרס. הוחלט להעלות מיד על הקרקע אלף פועלים כמתיישבים ועזרים, ונדונה אפשרות יישובן של עוד 3,600 משפחות, תוך שלוש עד ארבע שנים. בין השנים תרפ"ט לתרצ"ו (1929-1936) הוקמו בארץ שמונים נקודות יישוב חדשות שנוספו למאה נקודות היישוב הקיימות. שישים מתוך שמונים נקודות היישוב, הוקמו בשרון ובשפלת יהודה בניסיון ליצור שרשרת יישובים מבאר טוביה עד לחיפה. מפת היישוב היהודי בארץ נשתנתה.

נראה כי כאן ניתן להצביע לראשונה בצד גישה טקטית חדשה, גם על התחלה של אסטרטגיה התיישבותית. ה"הגנה" נקראה לתרום את חלקה להבטחת העליות על הקרקע מול הסתת גורמים ערביים בעת החריש הראשון. לעתים תוך נצירת אש, למרות פרובוקציות ופגיעות. במרכז ה"הגנה" הוקמה מחלקה טכנית לקביעת תכניות ההגנה ליישובים ולביצועים הדרושים. יוחנן רטנר התמנה ליועץ הסוכנות בנושא ביטחון היישובים. זמן קצר לאחר תום המאורעות, החלו

לבסוף לדעיכתו. הוועד הפועל הערבי החליט להימנע משיחות עם יוצמן, שהגיע ארצה לאחר פרסום איגרת מקדונלד.

הגידול בממדי העלייה, אחרי עליית היטלר לשלטון (בשנת 1933 הגיע מספר העולים ל-37,000) הניע את הוועד הפועל הערבי הדועך, למאמץ ללכד את סיעותיו ולנקוט צעד תקיף נגד העלייה. הוחלט לקרוא לשביתה כללית בכל רחבי הארץ באמצע חודש אוקטובר 1933 ולקיים בו ביום הפגנה גדולה בירושלים, שבעקבותיה תתקיימה הפגנות בערים אחרות. ההפגנה בירושלים שבראשה צעדו נכבדים וזקני ציבור עברה בשקט. ביפו אורגנה כעבור שבועים הפגנה, אולם הפעם החליטו השלטונות למנוע את התקדמותה כבר בנקודת הכינוס. המפגינים ניסו לפרוץ את מחסום המשטרה ואז פתחה עליהם המשטרה ביריות. 26 איש נהרגו, כ־60 נפצעו, המפגינים נתפזרו ומארגני ההפגנה, חברי הוועד הפועל הערבי, נעצרו. הערבים הגיבו בשביתות ובהפגנות במקומות שונים. כעבור שבוע שוחררו העצורים בערבות והשביתה נפסקה. שתי הפגנות אלה הראו הן נכונות להקרה גדולה יותר מבעבר, והן את יכולתם של המנהיגים הערביים לשלוט על הציבור שלהם. יכולת שליטה זו התבטאה הפעם בכיוון הזעם על גידול העלייה היהודית נגד הממשלה בלבד מבלי לתקוף יהודים. בין הקיצונים שבפעילים הערביים התפתחה באופן הדרגתי ההכרה, שכדי לשמור על אופיה הערבי של הארץ וכדי למנוע את הפיכתה לארץ בעלת רוב יהודי, על הערבים לאחוז בנשק. הוקמו כמה אגודות לוחמים, ביניהן החבורה בהנהגתו של עבד אל-קאדר אל חסיני, וחבורת שיח' עז אל-דין אל-קסאם (אחואן אל-קסאם), שאורגנה כארגון מחתרתי דתי אסלאמי קיצוני. נקנה נשק ואורגנה הדרכה צבאית.

היישוב בעקבות מאורעות תרפ"ט

המאורעות גרמו לזעזוע רציני בחלקים שונים של היישוב, בהנהגת התנועה הציונית ובחלקים גדולים בעם היהודי. נתערערו כמה מן היסודות העיקריים שעליהם הייתה מושתתת התקדמותו של המפעל הציוני. התחיבו לקחים ומסקנות, ובעקבותיהם נדרש מפנה בבחירת הדרכים להמשך התפתחותו של המפעל הציוני ולהבטחת ביטחונו

שוטרים יהודים שומרים על פועלים יהודים העוסקים בהכנת קבר אחים להרוגי מאורעות תרפ"ט (1929)

ממאורעות תרפ"ט, כי יש להקנות לארגון ה"הגנה" דמות צבאית, יותר מאשר וולונטרית, ושיש לחנך את חבריו לפעולות תוקפניות בעיקר. עם הצטרפותם של כמה מאנשי סניף חיפה וקבוצות נוער בית"ר מתל אביב לתהומי, נוסד ארגון ב' שקיבל, לפי הצעת אחד מראשיו, אברהם בר גיורא, את השם: "הארגון הצבאי הלאומי". תהומי נתמך בחברו אליהו בן חורין שהיה רוויזיוניסט וניסה לקשר בינו לבין ז'בוטינסקי. דחיפה נוספת להקמת הארגון הצבאי הלאומי, ניתנה על ידי הפילוג בתנועה הציונית, שבא לידי ביטוי בקונגרס הי"ז ובקיומו של נוער בית"ר שלא היה מוכן להצטרף ל"הגנה" וחישב מסגרת עצמאית. ברור כי הפילוג פגע קשה בניסיונות ההתאוששות של ה"הגנה" ודחה אותם לזמן מה. המשא ומתן בדבר האיחוד לא פסק עד לשובו של ארגון ב' ל"הגנה" ב-1937 והקמת האצ"ל על ידי הפלג שלא חזר.

לקחי ה"הגנה"

במקביל לאירועים במרכז ולפילוג בסניף ירושלים, התחוללה תסיסה בין פעילי ה"הגנה" ומפקדיה, אשר לעיניהם נגלה מצבו המסוכן של ביטחון היישוב, ואשר מסירותם ודאגתם לעניין לא נתנו להם מנוחה. החלו פגישות ארציות של מפקדים בכירים. באחדות מפגישות אלה השתתפו נציגי המרכז המתארגן, שאול מאירוב (אביגור), מאיר רוטברג ואליהו גולומב. מטרת הפגישות הייתה הפקת לקחים ממה שקרה והסקת מסקנות לעתיד, שניתן לסכמן כך: הארגון הצבאי אולי את היישוב משואה ועמד לא רע במקומות שונים, אולם זאת לא הודות לכוחו, שכן זה היה מועט, לא בשל התארגנותו הצבאית, שלמעשה לא התאימה לצרכים ושחסרו בה ניידות, יכולת תיאום ויכולת הגשת עזרה למקומות מבודדים ולנקודות תורפה. לא הודות לידיעה כיצד להילחם, שהייתה ברמה נמוכה מאוד ואימון המפקדים והיחידות היה לקוי; לא המעטה; לא הודות לביצור הנקודות, שהיו חשופות למעשה, ואחרון אחרון: בוודאי לא הודות למודיעין שלא היה קיים כלל. אלא בעיקר בשל חולשת האויב, חוסר ארגונו ונשימתו הקצרה להמשיך בהתקפות. הודות לפעולות מאולתרות פה ושם, והודות לסיוע כוחות הצבא והמטרה במידה לא מעטה.

מוסדות היישוב לדון בבעיות ההגנה. הוועד הלאומי מינה ועדה שהורכבה מנציגי ה"הגנה", הסתדרות העובדים והחוגים האזרחיים על מנת למצוא דרך להקמת מוסד מרכזי כלל-יישובי, שישא באחריות לענייני ה"הגנה" ויפקח על פעולותיה.

ה"הגנה" בעקבות המאורעות

ההזנחה בת שנים לא מעטות בפיקוח הנהגת הסתדרות העובדים על פעולותיה של ה"הגנה" הביאה לכך שהמרכז, יוסף הכט, שהתרגל למצב שלמעשה אין עליו ממונים, החל לראות את עצמו כממונה עליון וסרב לקבל מרות ציבורית. הוא אף זכה לתמיכת מפקדי הערים שהודיעו על תמיכתם בכתב. החיכוך החרף והמייגע החל עם ראשי ההסתדרות, אולם הוברר כי יוסף הכט ראה עצמו מפקד יחיד ולא היה מוכן לקבל גם מרות ציבורית כלל-יישובית. החיכוכים נמשכו ומבחינת ההנהגה המרכזית של ה"הגנה" בחבו זמן רב ויקר שדרוש היה להתחלת ההתאוששות אחרי מאורעות תרפ"ט. יוסף הכט הורחק, אולם יחד עמו הורחק לשנה אחת גם שאול מאירוב (אביגור). שלחם בתוקף להדחתו המוחלטת של הכט. רק בקיץ 1931 הוקם המרכז הפאריטאטי שהיה מורכב מנציגי ההסתדרות ונציגי האזרחים. מרכז כזה בשינוי צורה התקיים עד להקמת המדינה וסימל את כלליותו של ארגון ה"הגנה" ואת כפיפותו למרות הציבורית של המוסדות הלאומיים העליונים. חיכוכים אלה במרכז ה"הגנה" לא הצטמצמו בין האגפים המרכזיים בלבד. הכט ותומכיו הראשיים שוחחו עם מפקדי פלוגות בעיר ובעיקר בחיפה ורכשו לו מסייעים. מצד שני רבו המתנגדים להכט מקרב אלה שראו במרות הציבורית עיקרון עליון. כל זה ערער את האמון בהנהגה, ולדעתי, סייע מצב זה לא במעט לאפשרות של הפילוג בסניף הירושלמי של ה"הגנה". החיכוכים במרכז לא היו אמנם הסיבה לפילוג, אולם ספק רב אם יכול היה הפילוג להתחולל, לו היה מוקם ומתפקד מרכז מלוכד מייד לאחר ההלם של המאורעות. הרקע לפילוג ולפרישתה של קבוצת מפקדים בכירים בראשות אברהם תהומי, היה אידיאולוגי ונתמך באכזבה מחולשתה של ה"הגנה" בעת המאורעות ומביזיון החיכוכים במרכז. תהומי שתמיד תבע פעולה תוקפנית נגד פגיעות מצד הערבים, הסיק

אמרנו: יהיו עוד מאורעות, יהיו אולי מלחמות הערבים נגדנו. אלה לא יהיו דווקא בדמות ההתקפות הבלתי מאורגנות של אוגוסט 1929. יש סימנים להתחלת התארגנות אחרת של הערבים, התארגנות ממשית. לא די על כן, להיות מוכנים טוב יותר להדיפת סוג התקפות דוגמת אלה שעברנו, אלא יש להתכונן לסוג אחר של מלחמה, רצינית הרבה יותר. בלקחים אלה ובמסקנות אלה יש לראות התחלת מפנה, התחלה של חשיבה צבאית, ראיית המלחמה הבאה לא בדמות הקודמת, כפי שהדבר קרה לצבאות גדולים וחשובים.

המסקנות הכלליות הוסקו מהר יותר מאשר המסקנות המעשיות. אולם הצורך בשינויים היה ברור כבר בשנים 1930 ו-1931. קודם כל הובן שצריך ללמוד כיצד להילחם; התחלת קריאת ספרות צבאית, היסטוריה צבאית; הושגו תקנוני שירות, חוברות צבאיות גרמניות של הצבא הגרמני החדש וחוברות רוסיות על נושאים שונים. היו החוברות על הכיתה בקרב, על המחלקה בקרב ועד לגדוד המתוגבר. דבר זה השפיע על הגישה לאימונים. לא עוד התעמקות בפירוק כלים קטנים ובהרכבתם, ובתרגילי סדר בשדה. השינוי דרש זמן מסוים. גם הלחימה בשטח בנוי נראתה אחרת לאחר שהושג ספר פולני עב-כרס בנושא זה. כללית הובן אז כי יש ללמוד טקטיקה.

ההתארגנות בעקבות המאורעות

המסקנות הכלליות החלו לתת תוצאות גם בפעולה המעשית. ב-1932, באיחור מה, ניגשו לחידוש הקורסים המרכזיים למפקדים. בחולדה התקיימו שני קורסים עבור הצפון והדרום. תוכנם היה עדיין רחוק ממהפכה אולם הטקטיקה תפסה בהם מקום, הודגם רימון רובה ומקוש, עסקו במפות ובאיתות. קורסים אלה תרמו, ללא ספק למודעות בצורך בארגון הגנה ארצי חזק. בהדרגה התפתחה ושופרה תכנית האימונים בקורסים הארציים שהחלו להתקיים מדי שנה והוכרו אחר כך כצה"ל כקורסי מ"מ. האימונים בערים ובאזורים הכפריים לא פיגרו אחר ההדרכה המרכזית. הונגה אימוני אש יום ולילה, חפירת שוחות, מטווחים עד 15 כדורים לאיש (מהפכה!); אורגנו פה ושם מחלקות נודדות: בערים חודשו קורסים למפקדים נוסף לקורסים המרכזיים ובאזורים הכפריים — קורסים אזוריים. מספר החברים ב"הגנה" גדל והלך ובערים עלה פי שלושה עד לשנת 1932.

התפתחות נוספת חשובה אחרי מאורעות תרפ"ט, חלה בהתארגנות גושים בהם חוברו היישובים הבודדים ובהרחבת פיקוח הערים הגדולות על סביבתן. בסך הכל הוקמו ברחבי הארץ 14 גושים ועם חלוקת הדרום הגיע מספרם ל-17. התארגנו ועדים גושיים, שדאגו לתקציב ולפיקוח. התמנו מדריכים גושיים ואחר כך גם מפקדי גושים. באחדים מהגושים כמו נהלל ועמק הירדן הוקמו כבר ב-1932 יחידות הגנה גושיות שהתפתחו ליחידות נודדות והחל בתכנון של תכניות הגנה גושיות.

מעניינת עדותו של צבי לשינר — אחר כך אלוף אילון, שהתמנה ב-1933 למדריך גושי בעמק הירדן. הוא מצא שם כחידוש יחידה ניידת בפיקוד ג'ורקה שהייתה מתאמנת באימוני שדה מתקדמים והוא מצייץ את ההתקדמות מבחינת הארגון, המבנה והמחשבה הצבאית בכלל, כלומר: לא יתכן להגן על כל יישוב לחוד, וכי מן ההכרח לצרף לתכנית הגנה אחת מספר יישובים. יש כאן התגברות על אותו מצב ואותן תפיסות מיושנות, ששררו ביישובים בזמן מאורעות תרפ"ט ומייד לאחריהם. תפיסות אלה מתאר רטנר בעדותו, ולפיהם דגניה א' עם טבעת ההגנה שלה, סיכנה את דגניה ב' וזו את דגניה א' ואת בית זרע וכיוצא בזה. רטנר ממשיך כי כתוצאה מהגישה החדשה התחילו לעשות ניסיונות בחינוך צבאי, אשר אינו מתבסס אך ורק על עמידה מאחורי חומות וגדרות, או מאחורי נקודות בניות באופן מיוחד למטרה זו, אלא בדרך כלל רוב המאמצים בארגון היו מכוונים ליצירת ביטחון עצמי נוסף וגם ביטחון הנתמך במסגרת יותר מתאימה מאשר ההגנה הפאסיבית.

כאמור הייתה התפתחות מקבילה בערים הגדולות. בחל-אביב, שהרחיבה את אחריותה על הסביבה הקרובה, הוקמו מחלקות נודדות של רוכבי אופנים, אופנועים ומכוניות בפיקודו של אליהו כהן בן-יחור וקמו ניצנים של שירות רפואי ושירות ידיעות. בירושלים גדל בהרבה מספר החברים אחרי המשבר הקשה, שפקד את הסניף עם הפילוג ועל הסניף הוטלה אחריות לעטרות, נווה יעקב, למפעל ים המלח ובעצם גם לקריית ענבים ולהר טוב. חיפה הגדילה את מספר חבריה, וקיבלה לאחריותה את הסביבה עד יגור ועכו ועד עתלית בדרום. סניף חיפה היה פעיל מאד בקורסי המפקדים מהסוג החדש. בהדרגה נוצרו בערים ובגושים הכפריים מנגנונים קבועים שקידמו את הפעולה. אין בידנו נתונים לגבי מספר חברי ארגון ה"הגנה" באביב 1936 אולם בסוף השנה הגיע מספר החברים ל-16,000 חברים, מתוכם כ-6,000 בשלוש הערים הגדולות.

בתחום הגדלת החימוש נעשו מאמצים לא מעטים הן ברכש בחוץ לארץ ובארץ, והן בייצור עצמי. נרכשו כמה אלפי רובים ומעט מקלעים ותת מקלעים. באוקטובר 1935 נפל לידי המשטרה הבריטית המשלוח הגדול ביותר שניסה ארגון ה"הגנה" להבריח עד אז. משלוח זה, שכלל מאות אלפי כדורים וחימוש אחר נתגלה, כאשר חבית מלט נפלה מעגרון בנמל יפו ובמקום מלט נשפכו מהחבית השבורה כדורים. היה זה משבר לא קל מבחינה כספית והייתה סכנה של גילוי הקונים מטעם ה"הגנה" בבלגיה, ושל המקבלים בארץ. משבר חביות המלט הגביר את ההסתה הערבית וגם הפחיד את ההנהגה הערבית בגלל היקף המטען. בייצור העצמי שצעד את צעדיו הראשונים החובבניים עדיין, ניתן לציין את הרימונים המשופרים יותר, את המדוכות לרימוני רובה, חידוש תחמושת והתחלת ייצור תומרי נפץ בעזרת כימאים ממכון זיו, פצצות מדמיעות, בקבוקי מולוטוב, ניסויים במרגמה, התחלה של מכוני תע"ש וניצול בתי מלאכה קיימים.

ב-1936 הייתה כמות הרובים שעמדה לרשות ה"הגנה" גדולה פי שישה מהכמות ב-1929, כמות הרימונים ורימוני הרובה הייתה גדולה פי ארבעה עשר ובכמות התחמושת חל גם כן גידול ניכר והוקם גם מחסן מרכזי תת קרקעי. אין ספק שלא היה בכך די אולם בכל זאת יש לציין כאן התקדמות ניכרת. נראה כי אחת ההחלטות החשובות ביותר שנתקבלו באותם ימים הייתה להקים בית חרושת לייצור כדורים ובעקבותיה שוגר חצקו אוברברגר בסתיו 1931 לגרמניה ללמוד תעשיית כדורים ולרכוש שם מכונות לתעשיית כדורים על מנת להשתחרר מהתלות הגמורה ביבוא תוך הברחה. מחסור בכסף דחה את הביצוע לשנים אחדות אולם לבסוף רכש יהודה ארזי בפולין מערכת מכונות, ולאחר ייצור סדרה ניסיונית, הוקם לבסוף המכון התת-קרקעי, "גבעון", שייצר כשלושה מיליון כדורים עד מלחמת העצמאות. זאת ועוד: בסוף שנת 1930 התחילו לדבר גם על כיבוש האוויר, וחיפשו אפשרויות להתאמן כטייסים. הייתה זו גישה מהפכנית. הובאה בחשבון האפשרות כי במלחמה הבאה יהיה צורך בשימוש במטוסים, והתחיל חיפוש אפשרויות ללימוד טיס, דב הוז יזם ודרכן והתוצאות ידועות: אורגנו מועדון דאיה, מועדון טיסה, חברת אווירון, ומסלולי נחיתה, ונרכשו מטוסים קלים אחדים. לא יהיה זה מוגזם לומר כי לכל המאמץ הזה היה ביטוי ב-15 במאי 1948 ביום הפלישה, כאשר בידי ארגון ה"הגנה" לא היה עדיין אף תותח שדה אחד — אך היו בידי 26 מטוסים קלים, שתרומתם למאמץ המלחמה ידועה היטב.

סיכום

ניתן לסכם ולומר, כי למרות, שכל מה שנעשה בין מאורעות תרפ"ט למרד הערבי ב-1936, לא היה מספיק באף אחד מתחומי הפעולה של ההכנה הצבאית, הרי ניתן לקבוע כי ארגון ה"הגנה" נכנס לניסיון הקשה של ההתמודדות עם המרד הערבי מוכן הרבה יותר מאשר ב-1929 ודבר זה אפשר לו לעבור במשך זמן קצר לשיטות לחימה אחרות. אולם גם האויב היה אחר ויעדי התקפותיו היו שונים.